

שאלה שבועית בהלכה □ הרב בנימין טבדי

האם יש בעיה להפשיר קרח או להקפיא נוזלים בשבת?

שיטת רש"י באיסור ריסוק קרח בשבת

בסוף פרק רביעי של מסכת שבת אומרת הגמרא (נא ע"ב):

ואין מרסקין לא את השלג ולא את הברד בשבת בשביל שיזובו מימיו. אבל נותן הוא לתוך הכוס או לתוך הקערה ואינו חושש.

הרי לפנינו שתי הלכות: ההלכה הראשונה היא, שאסור לרסק את השלג ואת הברד בשבת, כך שהם יפשירו ויצאו מהם מים.

ההלכה השנייה היא, שמותר לשים את השלג והברד בתוך כוס והם מופשרים מאליהם.

ונחלקו הראשונים בטעמים של ההלכות הללו.

רש"י הסביר ביחס לאיסור לרסק את הברד ואת השלג:

משום דקא מוליד בשבת, ודמי למלאכה, שבורא המים האלו.

מלשון רש"י משמע שהבעיה בריסוק השלג הוא היא במה שהאדם עושה פעולה שנראית כיצירת דבר חדש. עד עתה היה לפנינו דבר שנראה מוצק ועל ידי פעולת הריסוק – האדם כביכול "בורא" ו"מחדש" נוזל. אמנם אין כאן מלאכה ממש מתוך ל"ט מלאכות שבת, אך יש כאן פעולה שהיא בלשון רש"י "דמי למלאכה".

כך גם דייק הבית יוסף מלשון רש"י, שרק פעולה של ריסוק שנעשית בידי האדם אסורה, וזה לשונו (ב"י סי' שכ):

ודוקא היכא דעביד בידים הא אילו הניחם בחמה ונפשרו ואפילו כנגד המדורה מותרים הם...

מעניין לעמוד על כך, שעל פי ביאור הבית יוסף, לא זו בלבד שאם הקרח הפשיר מאליו המים מותרים – אלא אפילו אם האדם עשה פעולה אקטיבית והניח את הקרח מול קרני השמש וזירז את ההפשרה – גם כן הדבר מותר. כל האיסור הוא דווקא ריסוק של הקרח או השלג בידיים ממש, כך שנראה כאילו האדם מייצר מים ישירות מהקרח.

שיטת בעל התרומה

לעומת פירוש רש"י – רבי ברוך ברבי יצחק הכהן בספר "התרומה" הסביר באופן אחר את הסוגיה. לשון בעל התרומה קצת ארוכה, ובכל חלק יש חידושים. לכן נביא את הדברים בקצרה ונסביר כל שלב.

וזה לשון ספר התרומה (תרומה שבת רלה):

אסור לרחוץ ידיו בשבת משלג. וכן לא ממים שקרשו ויש בהם גלצ"א בלעז (=ברד) לפי שממחה אותם בידיו ונעש'י מים וה"ל נולד.

יש לשים לב, שרש"י כתב שהאיסור בריסוק שלג הוא "מוליד" – ואילו בעל התרומה אומר שהאיסור הוא "נולד". למרות הדמיון – מדובר בשני איסורים שונים.

איסור מוליד הוא כמו שפירש רש"י איסור הנוגע לפעולה שהאדם עושה. כאשר האדם "מייצר" ו"בורא" כביכול מים מהשלג הוא עובר על איסור דרבנן של "מוליד".

לעומת זאת הלכות "נולד" שייכים לתחום איסורי מוקצה. דוגמא לדבר היא ביצה שנולדה בשבת, או ענבים וזיתים שזבו מהם יין ושמן. כך – טוען בעל התרומה – גם שלג וקרח שהפכו למים מעצמם אסורים בשימוש ואף בטלטול כמו מוקצה.

לאור זאת כותב בעל התרומה לגבי חימום פשטידה שיש בה שומן קרוש, ועל ידי החימום (באופן המותר בשבת) השומן מפשיר והופך להיות נוזל:

וכן נראה שאסור לתת פשטידא בימי החורף בצד האש לחממה ביום השבת לפי שהשמנונית שיש בה נקרה ונעשה עב וקפוי ועתה נמחה ונעשה צלול והוי נולד...

על ידי מה שהשומן הקרוש הופך להיות נוזל הוא נאסר מדין נולד, והיינו שהוא כמוקצה, כנ"ל.

כמובן מכאן נשאלת השאלה, אם מדובר בדיני "נולד" (ולא "מוליד") – אם כן כיצד נסביר את ההלכה השניה שלמדנו בגמרא לפיה מותר לשים את השלג והברד בתוך כוס והם מופשרים מאליהם. על זאת עונה בעל התרומה:

ובימות הקיץ נותנין מהברד בתוך כוס של יין לצננו זה מותר.. וכשהברד נמחה אז הוא מתערב ומתבטל בין שבכוס ואין ניכר, כדקתני אבל נותן לתוך הכוס ואינו חושש. אבל ליתן את הפשטידא סמוך לאש וממחה את השומן אסור שהשומן הנקרה הוא בעין לבדו ואי מתערב שום דבר וניכר.

היינו, בעל התרומה מסביר, שכל איסור "נולד" הוא דווקא כאשר מדובר בדבר הניכר בפני עצמו. אם נשים את הקרח בכוס ריקה ו"יוולדו" מים – יש כאן "נולד". אך כאשר הכוס מלאה, והקרח מופשר שם באופן כזה שלא ניכרת כל טיפה חדשה בפני עצמה, אלא היא מיד מתבטלת בנוזל שבכוס – אין כאן איסור "נולד", ומותר לשים את הקרח בתוך הכוס המלאה.

פסק ההלכה – מחלוקת שולחן ערוך ורמ"א

הבית יוסף עומד על המחלוקת שבין רש"י וספר התרומה בשתי מקומות בספרו. בפעם הראשונה בסימן שי"ח בנוגע לחימום הפשטידה, ופעם שניה בסימן ש"כ בנוגע לריסוק שלג. בשני המקומות כותב הבית יוסף שרוב הפוסקים חולקים על בעל התרומה, וסוברים שכל האיסור שיש בריסוק שלג וקרח הוא

דווקא מצד "מוליד". לכן רק באופן שמרסק את השלג בידיים עובר איסור, אך אם הדבר קרה מעצמו הדבר מותר.

כך גם פסק השלחן ערוך בשתי המקומות. בסימן שי"ח (סעיף טז) כתב:

מותר ליתן אינפאנדה (= פשטידה) כנגד האש במקום שהיד סולדת ואף על פי שהשומן שבה שנקרש חוזר ונימוח.

ובסימן ש"כ (סעיף ט) כתב:

השלג והברד, אין מרסקין אותם, דהיינו לשברם לחתיכות דקות כדי שיזובו מימיו, אבל נותן הוא לתוך כוס של יין או מים והוא נימוח מאליו ואינו חושש; וכן אם הניחם בחמה או כנגד המדורה ונפשרו, מותרים.

לעומת שיטת רבי יוסף קארו בבית יוסף ובשלחן ערוך שהיא ברורה להיתר – דעת הרמ"א בעניין מורכבת יותר. הדרכי משה בסימן ש"כ (ס"ק א) כתב הרמ"א שמקלים לשים סמוך לאש פשטידה עם שומן קרוש, ואף על פי שהשומן נפשר והופך לנוזל.

לעומת זאת בסימן שי"ח, על פסק השולחן ערוך לגבי הפשטידה, כתב הרמ"א:

ויש מחמירין, ונהגו להחמיר, מיהו במקום צורך יש לסמוך אסברא ראשונה.

ונראה שהרמ"א מורה להחמיר מצד המנהג. עם זאת מעיקר הדין סובר הרמ"א שאין הלכה כבעל התרומה – ולכן במקום צורך העמיד את ההלכה על שורת הדין והיתר.

יש לציין שבסימן ש"כ (ס"ט) על פסק השלחן ערוך שמותר להניח הקרח סמוך לאשר – לא העיר הרמ"א דבר. ולכאורה הואיל וביסימן שי"ח כתב הרמ"א שנהגו להחמיר בעניין הפשטידה – היה ראוי שגם כאן הרמ"א יאמר שהמנהג להחמיר ולא לשים קרח או שלג סמוך לאש. ואכן המשנה ברורה על אתר שם לזה לב וכתב:

ולדעת רמ"א בסימן שי"ח ס"ז בהג"ה גם הכא יש להחמיר דאף דנימוח מאליו אסור משום נולד ואינו דומה לתוך הכוס דהתם הוא מעורב במים ואינו ניכר.

דהיינו שעל פי פסק המשנה ברורה לבני אשכנז, לכתחילה אין לשים קרח ליד המדורה או בכל מקום שהוא יפשר מאיליו, שהרי אז יש לחוש לאיסור נולד. ההיתר הוא דווקא כאשר הקרח נמצא בתוך נוזל ושם כל טיפה שמופשרת מתבטלת מיד בנוזל.

ובני עדות המזרח פוסקים שמותר לכתחילה להפשר קרח, אפי' אם הוא ללא נוזל, כדעת השלחן ערוך. ובלבד שלא ירסקוהו בידיים.

האם מותר להפוך נוזל למוצק

והנה עד עתה דנו לגבי השאלה האם מותר להפשר דבר קפוא – ועתה נדון בשאלה ההפוכה: האם מותר להקפיא דבר מופשר ונוזלי.

והנה לשיטת מרן השלחן ערוך – השאלה אינה מתחילה. שהרי ההקפאה אינה "מעשה בידיים" ואין כאן איסור מוליד. בדיוק כמו שמותר להפשר קרח סמוך לאש ולהפכו למים – כך לשים מים במקפיא מותר.

עם זאת לשיטת הרמ"א האוסר לגרום להפשרת קרח – נחלקו גדולי האחרונים אם הפעולה ההפוכה מותרת.

בספר "שמירת שבת כהלכתה" כתוב (י, ד):

טוב להמנע מלתת מים לתוך תא ההקפאה על מנת להפכם לקוביות קרח, אלא אם כן יש צורך גדול בכך.

ובהערה שם מביא שאכן יש אחרונים שדימו הפיכת מים לקרח להפיכת קרח למים. עם זאת ה"שמירת שבת כהלכתה" לא אסר את הדבר לגמרי מחמת שתי טעמים. הטעם הראשון שהרי אפי' בהפשרת קרח, הרמ"א כתב שהאיסור הוא רק מצד המנהג אך "במקום צורך" הוא התיר.

הטעם השני הוא מחמת סברתו של הגרש"ז אוירבעך זצ"ל. הוא הביא ראייה מדיני גשם ושלג בשבת. להלכה נפסק שגשם שיורד בשבת אינו מוקצה (ב"י סימן ש"י בשם שיבולי הלקט, ע"פ הגמ' בעירובין מו, א). אומר הגרש"ז אוירבעך – לא מצאנו כתוב שגם ברד או שלג הוא מוקצה. והנה ברד הוא טיפות גשם שקפאו. לכאורה לפי שיטת ספר התרומה היו צריכים לטעון שהם מוקצים מדין "נולד". אלא צריך לומר, שיש הבדל בין הפיכת מוצק לנוזל שנראה כאילו מוציא דבר מתוך דבר (וזה דומה ל"מוליד") לעומת הקפאת נוזל שאין זו צורה של "הולדה".

יש לציין שסברת הגרש"ז אוירבעך מאד מחודשת – וגם ראייתו. הלא אף שלא מצאנו בשלחן ערוך ששלג או ברד שירדו בשבת הם מוקצה – גם לא מצאנו במפורש שאינם מוקצה. מה שכתוב בשלחן ערוך שאסור לרסק את השלג או הברד, אפשר להסביר שמדובר בשלג או ברד שירדו מערב שבת וייחדו אותם לשימוש. ואכן הגאון ר"מ פיינשטיין זצ"ל חולק על הגרש"ז אוירבעך, וכתב בספרו "אגרות משה" (ה, כב) ששלג הוא מוקצה. אמנם שם לא פירט את טעו, אך בספר טלטולי שבת (עמ' 165 הע' 10) כתב בשמו:

כיון דאין הדרך להשתמש עם שלג וגם אין השלג נחשב מאכל בהמה הו"ל מוקצה ולא מיבעיא שלג שנפל בשבת דהו"ל נולד אלא אפי' אם נפל לפני השבת מ"מ מוקצה הוי.

הגר"מ פיינשטיין מביא כאן שני טעמים.

הטעם הראשון של הגר"מ פיינשטיין הוא ששלג הוא מוקצה מצד עצמו, כמו עצים ואבנים, הואיל ואין בו שימוש בשבת (אלא אם כן ייחדו אותו מערב שבת).

הטעם השני הוא מדין "נולד": למרות שהמטר אינו מוקצה – בשעה שהמטר השתנה לשלג הוא נאסר מדין "נולד" הואיל והנוזל הפך למוצק. ממילא מובן שגם לגבי מים ששמו במקפיא ר' משה פיינשטיין יאסור.

למעשה רוב הפוסקים נקטו להקל בשלג (פסת"ש שלח, יט), ומכאן לכאורה שגם במים שהוקפאו בשבת הם יורו להקל. והמחמיר כדעת האגרות משה – תבא עליו הברכה.